

Аманбекқызы Ж.,* Сихимбаева С.М., Умирзахова Г.А.
магистр, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
биология ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ЖҮРЕК КУЛЬТІ

Автор корреспондент: amanbekkyzy85@mail.ru

Түйін: Бұл мақалада Абай шығармаларында көрініс тапқан жүрек сөзінің семантикалық, психо-физиологиялық мағыналары, дүниетанымдық мәні талданады. Ұлы ақынның бүкіл еңбектерінде орын тапқан, бірін-бірі толықтырған жүйелі ойларына арқау болған бұл сөздің символдық мәні ашықталады. Тұтас желі құрайтын өрелі ойларынан адамның жүрек көзін ашуы, бойына құндылық дарытып, хикмет өрнегін шашуы туралы айтылады. Адам бойында көрініс табатын «іштегі кірден» тазарып, толық адам болудың кілті ұсынылады. Абай мұрасын зерттеудегі соны ізденіс, тың бетбұрысқа бет алған қазіргі абайтану ғылымының жай-күйіне шолу жасалады. Тәуелсіз елдің жаңа болмысын, интеллектуалды ұлт қалыптастырудағы Абай ілімінің алар орнын, ұрпақ тәрбиесіне тигізер әсеріне жан-жақты тоқталады. Адами дамудағы рухани болмыстың өзін танып, өзін шыңдауы, өз ішіне үңіле білуі – сана жаңаруының бастауы ретінде сипатталады.

Кілт сөздер: қазақ әдебиеті, рухани жаңғыру, абайтану, дүниетаным, ғылым, ұлттық сана, рухани болмыс, интеллектуалды ұлт, символ, үдеріс.

Кіріспе. Абай мұрасы – қазақ әдебиетіне тың екіпін, жаңа сапа, нәтижелі ізденіс алып келген соны соқпақ еді. Сондықтан да жылжып өткен жылдар да, толқындай сырғыған ғасырлар да «қазақтың бас ақыны», терең ой мен даналықтың кені ұлы Абайдың бізге қалдырған қазынасын ескірте алмады. Қайта уақыт өткен сайын құны арта беретін саф алтындай жаңа заманда жаңа таныммен оқып-білуді, сырына үңіліп, мәнін ашуды ұрпағынан талап етеді. Әдебиет тарихында Абайды ескіліктің қалдығын жырлаған байшыл, феодал таптың немесе ұлт буржуазиясының өкілі деп те бағалаған кездер болды. Заман талабы мен кеңестік билік жүйесі Абайды терең тануға, оның даналық ой маржандарын терген терең философиясының сырын ашуға, мүмкіндік бермеді. Адамның рухани болмысын жырлаған, ішкі күйлері мен экзистенциялық өзгерістеріне бағытталған ақынның терең шығармалары кеңес заманында таным тұрғысынан өз дәрежесінде зерттеп талданбады десек, артық айтқандық емес. Тек абайтанушы ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор Мекемтас Мырзахметұлының еңбектерінен ғана бұл мәселенің оң жауабын таба аламыз. Абай туралы қазақ баласының кеудесінде жинақталған сансыз сұрақтың жауабын да дәл осы ғалым ағамыздың ғылыми ізденістерінен кездестіреміз.

Мекемтас Мырзахметұлы абайтану ғылымының қалыптасу мен дамуын кезең-кезеңге бөліп, Абай мұрасын барынша жан-жақты, терең танытуға, толық зерттелуіне өлшеусіз үлес қосып келе жатыр. Абай танымын тәуелсіз ұлт танымымен қазіргі заманға сай соны көзқараспен саралап таныту, ұрпағына түсінікті тілде тәпсірлеп беру – нағыз ғалымның ғана қолынан келеді. Ғалымның жүйелі зерттеулерінен көп нәрсенің мәнін түсініп, бұрын айтылмаған, халқына жеткізілмеген нәбір тың мәліметпен танысып, ақын бейнесін одан бетер жаныңызға жақындата түсесіз. Қарап отырсақ, Абай ағамыз әрбірімізге үн қатып, жол көрсетіп, бағыт сілтеп тұрғандай.

Теориялық талдау. Қазақ ұлтының жаңа болмысын қалыптастыратын соңғы кездері жиі айтыла бастаған интеллектуалды ұлт идеясын Абайдың «толық адам» ілімінен таба аламыз деп ел Президенті Қ.К.Тоқаев ерекше атап айтты [1]. Өз ұлтын өнер игеруге шақырған ақынның қамқорлығы мен жанашырлығын жоғары бағалап, заман талабына сай халқына ертерек үндеу жасаған көрегендігіне баса назар аударған. Сондай-ақ, дәл қазіргі уақытта айтылып жүрген «интеллектуалды ұлт» қалыптасуы туралы ой тізбегін де Абай мұрасынан кездестіре аламыз дей келіп, ұлы ақынның әр сөзі уақыт кеңістігіне бағынбай

ұлтының санасына сілкініс жасап, көңіл көзін ашуға бағытталған рухани қуат көзі екеніне тоқталып өткен.

Ел басшысының ақын мұрасына деген ерекше көзқарасы, жоғары бағасы Абайды тануға бағытталған тұтас мемлекетіміздің бүгінгі қадамындай көрінеді. Еліміздің білім сапасын дамытудағы ендігі меже – рухани құндылықтарды бойына сіңірген халқымыздың жаңа болмысын қалыптастырып, ұлт сапасын арттыру болса, бұл жолда Абай тағылымы кереметтей үлгі бола алады. Себебі ол – ұлы ойшыл, ғұлама, ақын, ағартушы, аудармашы, композитор, ел тарихында орны бөлек, ұлтымыздың жаңаша әдебиетінің негізін салған дара тұлға. Абай шығармаларынан қазақ халқының ұлттық болмысы, тұрмыс-тіршілігі, қазақы дүниетаным мен мінезі, ұлттық рухы, тілі мен ділі еркін көрініп, «Абай әлемі деген бірегей құбылыс ретінде бағаланады» [1] дейді. Иә, бүкіл болмысымен біртұтас құбылысқа айналып кеткен Абай тағлымы жас ұрпақты тәрбиелеуде, ұлттық құндылықтарды ұлықтайтын тарихи тізбекке жалғауда таптырмас темірқазық бола алады.

Тәжірибелік бөлім. Заманалар толқынында тербетіліп, ұрпағына жол көрсетер шамшырағына айналған ұлттық рухтың кені, сананы жаңғыртудың бірден-бір кепілі, теңдессіз қазына – қайталанбас тұлға Абай мұрасы. Ұлттық құндылықпен суарылып, терең ой, өткір тіл, асыл сөзбен көмкерілген Абай шығармасы қаншама уақыт өтсе де, өз маңызын жоғалтпайды, мәнін жоймайды. Ел қамын жейтін ұландарды тәрбиелеуде, ұлттық кодты оятуда, намысыңды қамшылап, ақылыңды жануда ең басты тәлімгерің боп тұра береді.

Профессор Мекемтас Мырзахметұлы Абай қалдырған «Толық адам» ілімін «рухани монолитті қазаққа айналудың жолына қызмет еттіру» – барлық көзі ашық зиялы қауымның басты рухани міндеті дей келіп, дәл қазір біздің қазақи болмысымызға сай келетін одан өзге жолды да, танымды да көріп тұрмағанын айтады [2,61]. Иә, бүгінгідей қоғам дамып, адам мүмкіндігі артып, жұтып жіберуге дайын өркениеттер қақтығысы жүріп жатқан мына әлемде рухани тұғырымыз берік болмаса, өзге танымның жетегіне еріп, әп-сәтте жоғалып кетуіміз оңай. Сондықтан да, тірек етер таяныш, дәтке қуат, көңілге демеуді Абайдан іздейміз. Тереңіне бойлап, ой маржандарын теріп, қажетімізге жаратуға асығамыз. Абай шығармалары арқылы жан-дүниеге бойлауды, өзінді тануды, көзқарасыңды қалыптастырып, бағытыңды түзеуді үйренесің. Көңіліңе тоқып, дала данышпанының бір мысқал ойын жұқтырып, даналығын бойыңа сіңіре алсаң, Абай жаққан бір шырақ сенің жүрегіңде де маздап, дауыл да өшіре алмастай боп лаулай бермек.

«Жүрегіңнің түбіне терең бойла», «Жүректе қайрат болмаса», «Жүрегім, нені сезесің», «Жүрегім, ойбай, соқпа енді», «Жүрек – теңіз, қызықтың бәрі – асыл тас», «Ауру жүрек ақырын соғады жай», «Жүрегім менің қырық жамау», «Жүректің көзі ашылса...» деген өлеңдерінен өз халқының жүрек көзі ояу, көңілі сергек, көзі ашық болса екен деген үкілі үмітін, жанашыр үнін естігендей боласың. Дегеніне үн қосып, сенімін тірілтіп, үмітін жалғағың келеді. Мұның бәрі Абай шығармашылығында көрініс тапқан жүректі мадақтау, яғни жүрек культі – иманигүл танымы екені аңғарылады. Абайдағы жүрек танымы Қ.Жұмалиев еңбектерінде поэтикалық тіл тұрғысынан зерттелгенімен, адамгершілік болмысына жете мән берілмеген. Абайдың өзі мұны қарасөзінде: «...Біздің қазақтың жүректі кісі дегені – батыр кісі дегені» [3], – деп сынап, сөз тыңдаушы халықтың жүрек табиғатын тым төмен дәрежеде танитындығына кейіс білдіреді. Абайтанушы М.Мырзахметұлы бұл туралы былай дейді: «Абай жүректі – рақым, шафағатының қайнар көзінің баламасы ретінде қарайды» [2,116].

Абайтанушы ғалым ұлы ақынның 1886 жылдан бастап жүрек сырына үңілу, жүректің дегенін тыңдап, сезінген, түйген таным-түсінігінуақыт өткен сайын толықтырып өз еңбектерінде жүйелі түрде насихаттап отырғанын, сол уақыттағы шығармаларының дені жүрек тақырыбын айналып өтпегенін баса айтады. М.Әуезовтің абайтану дәрісінде адамгершілік неден құралады дегенге Абайдың ақыл, қайрат, жүрек үшеуін ғылымға жүгіндіретінін, жүрекке бірінші орын беретіндігін айтады. Жүректің сезгіштігіне ерекше мән беріп, ақыл байқағанды жүрек сезетіндігін, сондықтан да ұлы ақынның шабыт адамы

болғандықтан қарасөздері мен өлеңдерінде жүрек сезімі күшті болатындығын айтып өткен.

Біреуінің күні жоқ біреуінсіз,

Ғылым сол үшеуінің жөнін білмек, – деп ақыл, қайрат, жүректің бірлігін ғылымға жүгіндереді. Өз заманындағы надандық, жат қылықтарды барынша сынаған ақын замандастарының бойына адамзат баласының үш ізгі қасиетін сіңіруді жөн көреді:

Үш-ақ нәрсе адамның қасиеті:

Бстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек, – деп түйеді.

Нәтижелер мен талқылау. Абай шығармаларындағы жүрек культі туралы ойларының түп тамыры әл-Фараби трактаттарына жалғанатынын байқауға болады. Онда жүректі ішкі табиғи жылылықтың көзі, басқа мүшелерге жылулық пен нәр беретін бас мүше ретінде сипаттайды. Және де жүректің бұл қызметін адам денесінің басқа бірде-біреуі атқара алмайтындығын айтып өткен. Нақ осы таным жүйесі, яғни адамның кірпіш тәніне жүректің үстемдігі Абай шығармаларының өн бойына желі тартып, айқын танылады. Адамның жан сыры, оны танып-білу, зерттеу тақырыбында ой қозғаған өзіне дейінгі көне деректер мен өз заманындағы ой толғамдарға сын көзімен қарап, ой елегінен өткізеді. Нәтижесінде қайталанбас өзіндік ой-танымын жүйелеп, жантану ілімі туралы көзқарасын қалыптастырды. Бұл үдеріс Шәкәрім шығармаларында көрініс тауып, адам жанының жұмбағын шешу ізденісі, ішкі әлемінің сырларына үңілу Абайдан кейін де жалғаса берді.

Абай шығармаларынан бізге жеткен иамнигүл, яғни «үш сүю» танымынан ойшыл ақынның ішкі нанымын, рухани көзқарасын байқауға болады.

Махаббатпен жаратқан адамзатты

Сен де сүй ол Алланы жаннан тәтті, – деп, ең алдымен адам Жаратушы иесін үлкен махаббатпен шексіз сүю керектігін айтып, бірінші сүюді нақтылайды.

«Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп» деген ерекше ойынан өзіне дейін айтыла қоймаған, адамды дініне, тіліне, нәсіліне, ұлтына, жынысына бөлмей, тең дәрежеде сұхбат құра алатын өркениетті адам бейнесін көреміз. Мұны екінші сүю деп қабылдап, Абайдан басқа арқау етпеген тың дүние, соны пікір ретінде танимыз.

«Және сүй Хақ жолы деп әділетті» дей келіп, шыншылдық пен туралыққа терең мән берген үшінші сүюді паш етеді. Осы үш сүюді толассыз насихаттап, өлеңдері мен қарасөздеріне жүйелі түрде арқау етуінің мәні – қазақ қауымының рухани тазарып, жетілу жолы осы деп қабылдауы болса керек.

Осы үш сүю болады иманигүл,

Иманның асылы үш деп сен тақиқ біл.

Ойлан-дағы үшеуін таратып бақ,

Басты байла жолына малың түгіл, – деп нақты жол көрсетеді.

Иманигүл ілімін жан-жақты түсіндіріп берген зерттеуші-ғалым М.Мырзахметұлы, бұл ілімнің астарында «адамды моральдық тұрғыдан рухани жетілдіру» идеясы жатқанына тоқталады. М.Мырзахметұлы адам баласының дамып-жетіліп, тұлғалану жолында бұл үш сүюдің (Алланы сүю, адамзаттың бәрін сүю, әділетті сүю) орны ерекше екендігіне тоқталады. Адам бойында осы ізгі қасиеттер бүр жарып, көктеп-көркейер болса, рухани кемелденіп, адами болмысын қалыптастыра бастайды. Абай ілімі, Абай даналығы қарапайым көзбен бір қарағанда түсіне салатын оңай дүние болмағандықтан, ғалымның тәпсірі, жылдар бойғы зерттеудің нәтижесінде түйген ой-түйіні баршамыздың көкейімізге қонып, көңіліміздегі түйткілді дөп басады. Рухының дертіне дауа іздеген талай жанның жүрегіне жылулық сыйлап, өмір жолын дұрыс арнаға бұруына, өз ішіндегі арпалысын түсініп, көңіл көзінің ашылуына түрткі болады. Тек, ғылыми пайым, мықты зерттеу мен ұзақ ізденістің нәтижесінде жасалған М.Мырзахметұлы ағамыз қалыптастырған Абайтану ғылымының негізінде ой түйіп, бағытымызды айқындасақ болғаны. Әйтпесе, дәл осы күні Абай арқылы өзін танытуды көздеген талайлардың атүсті көзқарасы мен біржақты ой-пікірлері ұлы дананың ұлағатын жастарымыздың дұрыс

түсінбей қалуына себеп болуда. Бұл жерде ақпарат беттерінде, әлеуметтік желіде «Абайды дұрыс танымай келген екенбіз» деп, еш қисынға келмейтін қате тұжырымдарын жариялап жүрген авторлар да бар екені туралы айтқым келеді. Қалыптасқан ғылыми жүйе, сан жылдарға созылған Абайтану ілімінің зерттеу нәтижелері таным өзегіміздің негізі болуы тиіс. Абай даналығы, ақын мұрасы – әр қазақ үшін қымбат қазына, рухани ілімнің, жоғары танымның бастауы ретінде әрдайым өз биігінде қалуы тиіс.

Абай шығармалары адамны өзін танудағы мықты ізденіске жетелейді. Өзінің рухани болмыс екенін түсініп, ішкі сырына үңілуді үйретеді. Сыртағы кез келген адам басқа жанның ішінде не бар екенін байқай алмайды. Іштегі сырды көрудің бір ғана шарты – адамның ішкі кірінен арылып, кіршіксіз таза, мөлдір болуы. Сонда ғана іштегі асыл тастарды тамашалап, ой маржандарын тере аласыз. Адам жанына барынша тазалықпен үңілген сайын құдыретті болмыстың шын бейнесі айқындала береді. Осы таным жеке басына табынуға ұласып кетпесе, қабілет ретінде арта бермек. Себебі мақтану сезімі адамның өзінің ішкі әлемін танитын жүйені тұтасымен жойып жібереді дейді «Логотерапия немесе өмірге құштарлық» кітабында. Бұл ойды Абай өлеңімен жақсы жеткізуге болады:

Іштегі кірді қашырса,
Түседі хақтың сәулесі.
Жүректің көзі ашылса,
Адамның хикмет кеудесі.

Жүйке жүйесі сау, ақыл-есі бүтін адам ешқашан жан тыныштығы мен физиологиялық қалауларын орындауға емес, көкірегіне хикмет жинап, өмірден мән табуға асығады. «Құндылық пен мәнді көкірекке құйғанда адам тұлғаға айналады»[4,79].

Қорытындылар. Адамның өзін-өзі тануы, өзін-өзі тануға деген ұмтылысы көп мәселенің түйінін шешеді. Өзін тану үшін адам тарихи тамырына терең бойласа, сол жолдағы бүкіл рухани мұраларды бойына сіңіріп, кемелденіп, дараланып, тұлғаланып шығары анық. Ал, өзін таныған, өзін сыйлаған адамзат әрқашанда пенделіктен ада болып, кімге болса да қылдай қиянат жасаудан аулақ болады. Сондықтан да Абай бабамыздың ілімін терең түсіне отырып өзімізді тану жолын көрсетіп, оны психологиямен терең байланыстырып, мектеп оқушыларына меңгерте алсақ, нағыз болашақтың иесі, еліміздің ертеңін тәрбиелеріміз даусыз.

Абай таныған жүрек, Абай жырлаған ілім бұлағы дәл бүгінгі күні де өзектілігін жойған жоқ. Сондықтан да, мемлекет басшыларының қолдауымен Абай танымын зерттеп, зерделеп, ұрпақ санасына сіңіру мәселесі күн тәртібінен түспек емес. Бүгінгі рухани жаңғырудың өзегі, ұлт сапасын арттырудың жолы, халқымыздың жаңа болмысын қалыптастырудың іргетасы Абайды танудан басталады. Абай феномені (Абайдың қайталанбас тұлғасы) сапалы қазақ ұлтын қалыптастырудың бірден-бір қайнар көзі болып қала береді. Әр адам өз жүрегінің үнін тыңдап ақылы мен қайратын денесіндегі ар-ұяттың мекені, осы бір жұдырықтай мүшесіне бағындыра алса, хикмет кеудесі ашылып, айналасына шуағын шашқан тұлғаға айналары хақ. Бұл ретте тынымсыз ізденіс пен адамның өз ішіне үңілуі, мақтан мен көреалмаушылықтан, іштарлық пен алауыздықтан ада боп, рухын қайрап, намысын жанып, қайраты мен ақылының билігін жүректің меншігіне тапсыруы керек-ақ...

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласы. // ҚР Президентінің ресми сайты. Нұр-Сұлтан, 9 қаңтар, 2020 ж.
- 2 Мырзахметұлы М. Абайдың «Толық адам» ілімі. Алматы: «Қазығұрт», 2020. 240 б.
- 3 Абай. Сен де бір кірпіш дүниеге. Өлеңдер мен қарасөздер. Алматы: Атамұра, 2014. 288б.
- 4 Логотерапия немесе өмірге құштарлық. Отбасы хрестоматиясы. / Құраст.: С.Керімбай, Ә.Нәби, М.Төлеген, С.Тайғарин. Алматы: «Орхон» Баспа үйі, 2016. 472 бет.

Аннотация: В статье анализируются смысловые, психо-физиологические и

мировоззренческое значение слова сердце, которое отражено в творчестве Абая. Раскрывается символическое значение этого слова, лежащее в основе дополняющих друг друга систематических мыслей, присутствующих во всех произведениях великого поэта. Говорят, что можно открыть глаза сердца, вселить в себя ценность и распространить образец мудрости. Ключ к тому, чтобы стать полноценным человеком, - это очиститься от «душевной грязи», которая проявляется в человеке. Также дается краткий обзор состояния современного абаеведения, направленный на прорыв в изучении наследия Абая. Новый характер независимой страны, роль учения Абая в формировании интеллектуальной нации, влияние на воспитание будущих поколений. Способность духовного существа в развитии человека узнавать себя, укреплять себя, заглядывать в себя описывается как начало обновления сознания.

Abstract: The article analyzes the semantic, psycho-physiological and ideological meaning of the word heart, which is reflected in the work of Abai. The symbolic meaning of this word is revealed, which underlies the systematic thoughts that complement each other, present in all the works of the great poet. It is said that one can open the eyes of the heart, instill value, and spread a pattern of wisdom. The key to becoming a full-fledged person is to cleanse yourself of the «dirt» that manifests itself in a person. It also provides a brief overview of the state of modern Abay studies, aimed at a breakthrough in the study of the heritage of Abai. The new character of an independent country, the role of Abai's teachings in the formation of an intellectual nation, the impact on the upbringing of future generations. The ability of a spiritual being in the development of a person to recognize himself, to strengthen himself, to look into himself is described as the beginning of the renewal of consciousness.